

Philip Zimbardo

The Lucifer Effect. Understanding How Good People Turn Evil
New York, Random House, 2007, 531 p.

Să relatezi despre proiectul (cristalizarea ideilor și a planului de acțiune, cu toate frământările și îndoielile creatoare) și despre desfășurarea în amănunțime (pe baza amintirilor, recitirii însemnărilor curente și a rapoartelor de cercetare, a viziunii de zeci de ori a filmului și fotografiilor) a unui experiment realizat în urmă cu 35 de ani este, *per se*, o performanță unică în literatura psihosociologică pe plan mondial. Să faci acest lucru ca și când experimentul s-ar fi desfășurat ieri, să-l implici pe cititor – asemenea romanelor de acțiune de foarte bună calitate – ridică performanța la nivel de eveniment științific.

Eroul unor asemenea întâmplări fericite este Philip Zimbardo (născut la 23 martie 1933 la New York City, în South Bronx), profesor emerit la Universitatea Stanford și autor al unor lucrări care au cunoscut numeroase reeditări (de exemplu, *Psychology and Life*, scrisă împreună cu R. Gerrig, a ajuns la a 18-a ediție) și au fost traduse în mai multe limbi (de exemplu, *Shyness: What it is, what to do about it*, apărută în 1977, a fost tradusă în limbile finlandeză, franceză, germană, italiană, japoneză, norvegiană, poloneză, portugheză, rusă, spaniolă). Din păcate, niciun studiu al lui Philip Zimbardo nu a apărut în vreo editură din România. De ce?!

În prezent, profesorul Philip Zimbardo deține funcția de director la Stanford Center on Interdisciplinary Policy, Education, and Research on Terrorism, după ce în 2002 a fost președinte al Asociației Americane de Psihologie (care numără peste 159 000 de membri). În 2004, profesorul de la Universitatea Stanford a fost solicitat de Curtea Marțială a SUA să se pronunțe, ca expert, în procesul intentat militarilor americani acuzați de săvârșirea unor acte inumane (tortură fizică, umilire sexuală, privare de somn etc.) asupra suspecților irachieni deținuți în închisoarea de la Abu Ghraib (la 32 km Vest de Bagdad). De altfel, în noua sa carte (în capitolul 14) Philip Zimbardo stabilește o corespondență între celebrul său studiu cunoscut sub numele „Stanford Prison Experiment” (saiul www.prisonexperiment.org este vizitat anual de milioane de ori) și

abuzurile de la Abu Ghraib despre care au relatat televiziunile din întreaga lume, după ce în 2004 militarul Joe Darby s-a decis să predea superiorilor săi CD-ul cu înregistrările sergentului Charles Grander, care bătea crunt trei prizonieri, și ale Lynndiei England, care „plimba” în lesă un irachian – de fapt îl târa pur și simplu – și care s-a pozat alături de Charles Grander făcând semnul reușitei excepționale deasupra piramidei alcătuită din trupurile goale a șapte prizonieri de la închisoarea Abu Ghraib.

Lynndie England și victimele sale din închisoarea Abu Graib

Imaginile sunt cu atât mai șocante cu cât se știe că legea islamică condamnă homosexualitatea și că în cultura arabă pentru un bărbat expunerea trupului gol constituie un act de maximă umilire. În paginile lucrării *Efectul Lucifer. Cum devin răi oamenii buni* sunt inserate fotografii atât de la închisoarea din subsolul Universității Stanford, unde în 1971 și-a desfășurat experimentul Philip Zimbardo, cât și de la închisoarea în care s-au petrecut acele fapte incredibile.

Prizonerii din subsolul Univeristății Stanford (experimentul lui Philip Zimbardo, 1971)

Lynndie England și Charles Grandier deasupra piramidei prizonierilor din închisoarea Abu Graib (2004)

Cum este posibil ca oameni obișnuiți, oameni buni să devină monștri, oameni răi? Aceasta este întrebarea fundamentală pe care și-a pus-o Philip Zimbardo, vorbind despre „Efectul Lucifer”, despre îngerul alungat din Împărăția cerurilor, devnit Satana. Este în discuție natura umană: oamenii se nasc răi sau devin răi? Răul vine din interiorul ființei umane sau pătrunde din exteriorul ei?

Profesorul de psihologie de la Universitatea Stanford construiește cu luciditate răspunsul la aceste întrebări. Mai întâi definește „răul” din punct de vedere psihologic: „Răul constă din comportamentele intenționate care urmăresc să producă suferință, abuzuri, înjosire, dezumnezeire sau distrugerea fizică a unor persoane nevinovate – sau folosirea autorității și puterii oferite de sistem pentru încurajarea sau acceptarea acestor practici” (p. 5). Apoi, autorul își exprimă poziția în problema determinării comportamentelor umane, spunând: „Psihologii sociali (ca și eu însumi) tind să respingă concepția dispozițională [de centrare pe factorii interni, pe trăsăturile de personalitate – n.n.] când încearcă să înțeleagă cauzele comportamentelor neobișnuite” (p. 7). Aceasta nu înseamnă că distinsul profesor adoptă concepția contrară (situaționistă, care face din factorii de mediu cheia înțelegerii comportamentelor umane). Philip Zimbardo propune o a treia cale: abordarea sistemică, argumentând că oamenii și situațiile sunt în interacțiune dinamică. Din această perspectivă discută despre omul modern și despre societatea contemporană.

Viziunea lui Philip Zimbardo despre individ și societate este tulburătoare: suntem posibili criminali și trăim într-o eră a uciderii în masă. Datele prezentate de autor sunt doveditoare. În ultima sută de ani, „mai mult de 50 de milioane de oameni, civili și militari, au fost uciși sistematic prin hotărârile guvernelor” (p. 12). Este vorba despre cei 1,5 milioane de armeni masacrați de turci în 1915, despre cei 6 milioane de evrei, 3 milioane de sovietici, 2 milioane de polonezi și despre sute de mii de „indezirabili” uciși de naziști, despre cele 20 de milioane de cetățeni sovietici omorâți în timpul regimului stalinist, despre victimele guvernării Chinei de către Mao Zedong (aproximativ 30 de milioane de cetățeni), dar și despre kmerii roșii care au ucis în Cambodgia 1,7 milioane de locuitori, precum și despre dictatura lui Saddam Hussein, responsabilă de moartea a 100 000 de kurzi în Irak. La aceste crime se adaugă genocidul din 2006 din regiunea Darfur din Sudan, pe care „lumea civilizată” a convenit să-l ignore.

Cu tot răul pe care îl incriminează, Philip Zimbardo rămâne optimist: omenirea poate învăța cum să reziste influențelor nefaste. În ultimul capitol al cărții, intitulat „Rezistând influențelor sociale și celebrând eroismul” (capitolul XVI), ni se prezintă o strategie în zece pași pentru construirea rezistenței împotriva controlului minții de către un sistem social care tolerează și încurajează răul, pentru că „un *sistem rău* generează *situații rele* care oferă *mere rele* ce îndeamnă oamenii buni să aibă *comportamente rele*” (p. 445). Este, din punctul meu de vedere, cea mai interesantă și cea mai originală parte a lucrării. Ni se propune un experiment mental: inversul experimentului Milgram (*The reverse-Milgram experiment*). Ce s-ar întâmpla dacă subiecților, în loc să li se ceară executarea unor ordine de a face rău altora, li s-ar adresa îndemnul de a promova binele, de a-i ajuta pe alții, de a fi altruști? Pe baza acestui exercițiu mental, având suportul teoretic adecvat (tactica piciorul-în-ușă, modelarea socială și teoria neajutorării învățate), profesorul Philip Zimbardo imaginează un program în zece trepte pentru a rezista influențelor nedorite (*A ten-step program to resist unwanted influences*). Îl prezintă foarte succint, cheia programului fiind dezvoltarea celor „trei s-uri”: conștiința de sine, sensibilitatea situațională, eleganța comportamentală în viața de zi cu zi (*self-awareness, situational sensitivity, street smarts*). Iată treptele pe care trebuie să le urcăm pentru a rezista răului:

1. ***Am făcut o greșală!*** Să admitem că noi, ca și alții, am greșit într-un moment sau altul. *Errare humanum est, sed perseverare diabolicum* – după dictonul atribuit lui Cicero. Să învățăm să spunem: „Îmi cer scuze”, „Scuzați-mă” sau, după caz, „Iertați-mă”. Să arătăm că am învățat din greșeli; și noi și liderii politici.
2. ***Sunt preocupat.*** Adesea, ne conducem viața apelând la „pilotul automat”, fără să reflectăm asupra evenimentelor și comportamentelor noastre. Să transformăm neatenția în preocupare pentru evaluarea situației, să gândim critic.
3. ***Sunt responsabil.*** Devenim mai rezistenți la influențele indorite dacă ne dăm seama că suntem responsabili pentru acțiunile noastre. Obediența față de autoritate ne face uneori complici la crime; de asemenea, conformarea la normele grupurilor antisociale.
4. ***Sunt eu însumi, sunt cel mai bun pe cât pot să fiu.*** Să nu acceptăm deindividualizarea. Să cerem și altora să nu-și abandoneze individualitatea. Să privim

oamenii în ochi și să oferim informații clare și corecte despre cine suntem. Anonimitatea și secretomania dezumanizează.

5. ***Respect autoritatea justă, dar mă revolt împotriva autorității nedrepte.*** Să facem totdeauna distincție între autoritatea legitimă, față de care să manifestăm respect, și pseudoautoritatea liderilor corupți, a falșilor profeți, față de care să ne distanțăm. Părinții, profesorii, liderii religioși trebuie să îi ajute pe copii să deosebească falsa autoritate de autoritatea autentică.

6. ***Doresc să fiu acceptat de grup, dar valorizez independența mea.*** Dorința de a fi acceptat ca membru în diferite grupuri este universală: suntem „zoon politikon” și adesea beneficiem de pe urma relațiilor cu ceilalți. Uneori, conformarea la normele grupului poate fi contraproductivă. Anumite norme ale grupului trebuie respinse, riscând chiar să rămânem solitari în dezavuarea normelor ilicite. Să nu ne sacrificăm independența de dragul apartenenței la grup.

7. ***Vreau să fiu mai atent la încadrarea informațiilor.*** Adesea, modul de încadrare a problemelor este mai important decât argumentele în favoarea sau în defavoarea lor. Să fim mai atenți la tot ce înseamnă persuasiune: informații, imagini vizuale, sloganuri și discursuri. De multe ori nici nu conștientizăm cât de insidios ne influențează aceasta gândirea, emoțiile și comportamentele.

8. ***Vreau să realizez un echilibru în perspectivă temporară.*** Ceea ce în prezent este avantajos în analiza cost-beneficiu poate fi păgubitor în viitor. Să evaluăm deci consecințele comportamentelor noastre. Excesele prezentului se răsfrâng adesea dezastros asupra viitorului. Să nu abdicăm de la standardele morale, chiar dacă pe moment ne pot pune viața în pericol.

9. ***Nu vreau să sacrific libertatea personală și civică pentru iluzia securității.*** Fără îndoială că nevoia de securitate constituie un determinant puternic al comportamentului uman, dar putem fi manipulați oferindu-ni-se un contract faustian. Niciodată să nu renunțăm la libertate, la drepturile noastre fundamentale pentru promisiunea securității reale și imediate sau pentru iluzia securității personale.

10. ***Pot să mă opun sistemelor nedrepte.*** Rezistența în fața răului implică opoziția la controlul informațiilor, beneficiilor și sancțiunilor. Să schimbăm mentalitatea, patologia

„gândirea de grup”, să ne alăturăm celor care acționează pentru înlăturarea sistemelor sociale abuzive.

În finalul cărții, Philip Zimbardo analizează „paradoxul eroismului”, lansând paradigma „banalizarea eroismului” și propunând un „model cvadridimensional al eroismului”. Respingând ideea că eroii sunt oameni cu totul speciali, care au „gena eroismului”, ilustrul profesor examinează concepția alternativă, eroii sunt oameni obișnuiți, care rezistă influențelor nefaste. Conform acestei abordări, fiecare dintre noi suntem eroi potențiali. Philip Zimbardo identifică 12 tipuri de eroi: 1) militari care își riscă viața făcându-și datoria pe câmpul de luptă; 2) civili care în mod voluntar își riscă viața salvându-i pe alții; 3) cei care și-au dedicat viața credințelor religioase, precum Budda, Mahommed, Sfântul Francis din Assisi, Maica Tereza; 4) liderii politico-religioși, spre exemplu Mahatma Gandhi, Martin Luther King Jr., Nelson Mandela, reverendul Desmond Tutu; 5) Martirii: Iisus Hristos, Socrate, Ioana d’Arc; 6) liderii politici sau militari de talia lui Abraham Lincoln, Robert E. Lee, Franklin Roosevelt, Winston Churchill, Václav Havel; 7) aventurieri/exploratori/descoperitori, care au căutat pământuri noi sau modalități de transport nemaiîncercate (Ulise, Alexandru cel Mare, Iuri Gagarin); 8) oameni de știință celebri prin descoperirile lor (Galileo Galilei, Thomas Edison, Marie Sklodowska Curie, Albert Einstein); 9) bunii sameriteni, precum cei care au salvat evreii de holocaust sau Albert Schweitzer); 10) învingători/învinși, cei care au reușit împotriva handicapului sau a condițiilor adverse, devenind modele pentru alții (de exemplu, Eleanor Roosevelt); 11) eroi birocrați, conducători ai unor organizații mari, care au rezistat unor presiuni intense (Louis Pasteur, Edward Tolman, Barry Marshall); 12) cei care au conștiința că au participat la acțiuni ilegale, dezumanizante, dar mărturisesc acest lucru fără a urmări vreo recompensă (de exemplu, Joe Darby, care a raportat fărădelegile de la închisoarea Abu Graib). Tabelul cu cele 12 tipuri de eroi poate fi completat cu alte nume. Personal, l-aș include și pe Papa Ioan Paul al II-lea, și pe Constantin Brâncoveanu, și pe Nicolae Paulescu. Alături de Václav Havel ar putea sta Alexandr Isaievici Soljenițan ș.a.m.d. Apoi, observ că lipsesc eroii din domeniu culturii și al sportului. Dar nu aceasta este foarte important. Fundamentală rămâne ideea că oamenii nu se nasc ucigași, că ne putem opune influențelor nefaste prin banale acte de eroism.

Cartea *Efectul Lucifer. Cum devin răi oamenii buni* este o călătorie fascinantă în universul uman pentru care îi mulțumim autorului. La mulți ani, Phil Zimbardo!

Septimiu Chelcea